

4-87

Հայաստանի Հանրապետության
Մշակույթի նախարարության
Երևան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՆՈՐԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ ԱՐԻՍՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՄՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒՄԸ
ՍԻՐԻԱԿԱՆ ԱՐԱԲԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼՈՒՄ (1877-1930թթ.)
ԵՎ ԴՐԱ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՍԻՐԻԱՑԻ ՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿԱՐԾԻՔԸ

Է.00.00 «ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ» մասնագիտությամբ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵԿՆԱԾՈՒԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՄՏԻՃԱՆԻ ՀԱՅՅՄԱՆ
ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ

ՍԵՂԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2001

Ատենախոսության բեման հաստատվել է Երևանի Պետական Համալսարանի Արևելագիտության Ֆակուլտետում:

Գիտական ղեկավար՝
պատմական գիտությունների դոկտոր՝

Ա.Պ. ՓՈԼԱՂՅԱՆ

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝
Պատմական գիտությունների դոկտոր՝

ԱԼԲԵՐՏ ԽԱՈՍՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու՝

ՌՈՒԲԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Առաջատար կազմակերպություն՝

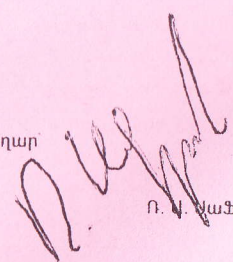
ՀՀ ԳԱԱ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ:

Պաշտպանությունը տեղի կունենա 2001թ. հունիսի 18-ին, ժամը 14-ին ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի 002 մասնագիտական խորհրդում (հասցեն՝ Երևան, 375019, Մարշալ Բաղդասյան պողոտա, 24գ):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրը առաքված է 2001 թ. մայիսի 17-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար՝

Ռ. Վ. ԿաՅրաստյան

ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ:

Սիրիական արաբական մամուլի ուսումնասիրությունը ուղղակիորեն առնչվում է ցեղասպանության հարցի նկատմամբ սիրիացիների տեսակետներին և ունեցած դիրքորոշմանը:

Հեղինակն ատենախոսության մեջ մեծ տեղ է հատկացրել 1877-1930թթ. սիրիական արաբական մամուլում լույս տեսած հոդվածների ուսումնասիրությանն ու վերլուծությանը: Բազմաթիվ հոդվածների և վերլուծությունների հիման վրա փորձ է արվել ուսումնասիրել սիրիական մամուլում հայոց ցեղասպանության արձագանքները:

Նորովի են լուսաբանված նաև սիրիացի մտավորականների կարծիքներն ու դիրքորոշումը հայկական ցեղասպանության նկատմամբ:

ԹԵՄԱՅԻՆ ՀՐԱՏԱՊՈՒԹՅՈՒՆԸ:

«Հայոց ցեղասպանության լուսաբանումը սիրիական արաբական մամուլում (1877-1930թթ.) և դրա վերաբերյալ սիրիացի մտավորականների կարծիքը» թեման ունի կարևոր գիտական և քաղաքական նշանակություն: Թեման ուշագրավ է նաև հայոց ցեղասպանությունը տարբեր տեսանկյուններից վերլուծելու առումով:

Աշխատության թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է նաև նրանով, որ գիտական շրջանառության մեջ են դրվում ցեղասպանությանն առնչվող սիրիական մամուլում հրապարակված եղելությունները, փաստերը, իրադարձությունները, ինչպես նաև դրանց նկատմամբ այդ ժամանակաշրջանի սիրիական հասարակության գնահատականները և մոտեցումները, ինչը թույլ է տալիս դեպքերին նաեւ երրորդ կողմի, այսինքն՝ սիրիական հասարակության աչքերով:

Այն մեծապես կօգնի հետամուտ լինելու հայոց ցեղասպանության զարգացման փուլերին, և լույս սփռելու նրա շարժառիթների, կազմակերպման և իրականացման վրա: Ուստի թեման խիստ այժմեական է, եթե նկատի ունենանք, որ Թուրքիան շարունակում է կեղծել պատմական փաստերը և ժխտել հայոց ցեղասպանությունը: Աշխատությունը, ներգրավելով նոր նյութեր և վկայություններ, մեկ անգամ ևս հաստատում է, որ հայոց ցեղասպանությունը մարդկության դեմ կատարված հանցագործություն է և հայերը մույս ոչ թուրք ժողովուրդների հետ ենթարկվել են երիտթուրքերի բնաջնջման քաղաքականությանը:

Աշխատության մեջ շարադրված նյութերի վերլուծությունը ապացուցում է, որ հայկական ցեղասպանությունը ոչ թուրք ժողովուրդների նկատմամբ երիտթուրքերի վարած քաղաքականության ընդհանուր տրամաբանության ոլորտում իրականացված ամենաձայրահեղ բնույթ ունեցող երևույթ է, որի միջոցով Օսմանյան Թուրքիայի կառավարությունը փորձում էր «լուծել» փոքրամասնությունների, մասնավորապես հայերի հարցը:

ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ :

Ուսումնասիրության նպատակն է հայտնաբերել, ուսումնասիրել և ցեղասպանության հիմնահարցով զբաղվող մասնագետների ուշադրությանը ներկայացնել Սիրիայի Արաբական Հանրապետության տարածքում գտնվող տարբեր տեսակի նոր անտիպ նյութեր, տեղեկություններ, որոնք կարող են հիմք ծառայելու նոր վերլուծությունների համար:

Աշխատանքի նպատակն է ուսումնասիրել հայկական ցեղասպանության թեմային նվիրված հոդվածները: Հեղինակն իր առջև խնդիր է դրել սիրիական թերթերի (որպես սկզբնաղբյուր) վերլուծության հիման վրա լուսաբանել հայոց ցեղասպանության մանրամասնությունները, քննել դրա պատճառները և ցույց տալ, որ սիրիացի մտավորականությունը դարասկզբից անդրադարձել են հայկական թեմային:

Աշխատության մեջ հատուկ ուշադրություն է դարձվում այն հանգամանքին, որ սիրիացի մտավորականները շարունակում են իրենց դիրքորոշումն ունենալ հայկական ողբերգության նկատմամբ:

Աշխատության հիմնական նպատակներից է նաև սիրիական մամուլի և Սիրիայում գտնվող հայոց ցեղասպանության իրողությունների այլ վկայությունների աղբյուրագիտական արժեքի գնահատումը և հաստատումը, ինչը կարող է մեծ նշանակություն ունենալ ցեղասպանության ուսումնասիրման փաստագրական բազայի ընդլայնման և հարստացման տեսակետից:

Ուսումնասիրության գլխավոր խնդիրներից է բացահայտել հայկական ցեղասպանության նկատմամբ սիրիացի արաբ մտավորականների կարծիքներն ու դիրքորոշումը, ինչը հնարավորություն կտա մեզ շոշափել սիրիական հասարակությանը ընդհանուր մոտեցումը, ինչը կարևոր է հատկապես այն պատճառով, որ Սիրիայի արաբ ժողովուրդն անմիջական ակամատեսն է եղել Դեր Ջորի անապատներում եղեռնի իրականացմանը և օգնության ձեռք է մեկնել այն հազարավոր հայերին, որոնք հետագայում սփռվեցին աշխարհով մեկ: Այն խնդրի լուծումը թույլ կտա ենթադրել պատրաստել հետագայում Սիրիայի Արաբական Հանրապետության կողմից ցեղասպանության ճանաչման համար:

ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ:

Աշխատությունն ընդգրկում է 1877-1930 թվականների միջև ընկած ժամանակահատվածը, սուլթան Աբդուլ Համիդի, երիտթուրքերի, Ֆեյսալ թագավորի իշխանության ժամանակաշրջանում լույս տեսած սիրիական մամուլը:

Այն ներառում է նաև ժամանակակից շրջանը, քանզի հարկավոր էր իմանալ նաև ժամանակակից սիրիացի մտավորականների կարծիքն ու դիրքորոշումը:

ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՆԵԱՆՍԿՈՒԹՅՈՒՆ:

Թեմայի հիմնական կարևորությունը կայանում է իր արդիականության մեջ: Ուսումնասիրության գիտագործնական նշանակությունը պայմանավորված է գլխավորապես, հետազոտվող հիմնահարցի հրատապությամբ:

Սիրիական թերթերի առանձին հաղորդումները պարունակում են հավաստի կարևոր փաստեր, որոնք հայոց ցեղասպանության պատմության ուսումնասիրողների համար մեծ արժեք ունեն և, բացի այդ, կարող են օգտակար լինեն հայոց ցեղասպանության շուրջ ծագած խնդիրների պարզաբանման հարցում:

Այս առնչությամբ սույն աշխատությունն առաջինն է, որ հիմնվելով արաբական փաստաթղթային տվյալների բազայի վրա, ուսումնասիրում է ցեղասպանության հարցը:

Ուսումնասիրության եզրակացությունները և հիմնական դրույթները օգտակար կարող են օգտագործվել հայ ժողովուրդի նոր պատմության դասընթացներում:

Իսկ սիրիացի մտավորականներից հավաքված հեղինակի առաջարկած հարցերի պատասխանները կարող են ներկայացվել որպես դեռևս չօգտագործված կենդանի վկայություններ: Սիրիայի ժամանակակից հասարակական կարծիքն արտահայտող այս մոտեցումներն ու գնահատականներն ունեն քաղաքական և հասարակական կարևոր նշանակություն:

Աշխատության հրապարակման դեպքում, նա կարող է նպաստել հիշյալ թեման ավելի լայնորեն արժաթեղումը դրանով իսկ խրախուսելով այլ գործիչների կարծիքների բացահայտմանը:

ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ:

Աշխատության նյութերը, գնահատականները և եզրակացությունները իրենց արտացոլումն են գտել ատենախոսի գիտական հոդվածներում: Հեղինակը զեկուցումներ է կարդացել տարբեր գիտաժողովներում, դասախոսություններով հանդես է եկել Երևանի և Դամասկոսի գիտական և մշակութային հաստատություններում:

Ատենախոսության հիմնական դրույթները շարադրված են ատենախոսի կողմից Երևանում գիտաժողովների ժամանակ կարդացած զեկուցումների թեզերում ու հոդվածներում:

ՍԿՁԲՆԱԳՐՅՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ԳՐԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ:

Սիրիական կարևոր աղբյուրներ են համարվում Երկրի վիճակի մասին մամուլ վկայությունները: Այդ տարիներին լույս տեսնող սիրիական պարբերականները հեղինակի կողմից ուսումնասիրվում են որպես պատմական աղբյուր, որը արժեքավոր տեղեկություններ է տալիս ժամանակի քաղաքական, հասարակական, տնտեսական իրավիճակի, Օսմանյան իշխանությունների վարքագծի, ինչպես նաև հայերի և մյուս փոքրամասնությունների վիճակի մասին:

Հայոց ցեղասպանության հարցերը քննելիս հեղինակն օգտվել է մասնագիտական գրականությունից ու պատմական ուսումնասիրություններից, Հայաստանի և սփյուռքահայ պատմաբանների անգլերեն և հայերեն լեզուներով գրված աշխատություններից:

Հայ հեղինակներից հարկ է մշել Ն. Հովանիսյանի, Ս. Ներսիսյանի, Ե. Սարգսյանի, Ե. Ջեյրեջյանի, Ա. Փափազյանի, Ռ. Հովանիսյանի և Վ. Դադրյանի արժեքավոր

աշխատությունները: Արաբ հեղինակներից ուշագրավ են Մոհամետ Քուրդ Ալիի, Սալեհ Ջահր ադ Դիմի, Նաիմ ալ Յաֆիի, Մուսա Պրենսի, Ահմետ Շուհանի և այլոց աշխատությունները:

Որպես սկզբնաղբյուր հեղինակն օգտագործել է ցեղասպանության հարցերի մասին 1877թ. մինչև 1930թ. սիրիական արաբական 33 քաղաքական թերթերի ժողովածուներում հրատարակված բոլոր հոդվածները և վերլուծությունները: Դրանցից հիշատակության են արժանի «Ալ Մուքտաբաս», «Աթ Թակկադոմ», «Ալեմ Բա» և «Ալ Ասիմա» թերթերը և սիրիական արաբական սփյուռքի մամուլը, որը հրատարակվել է Եվրոպայում և Լատինական Ամերիկայում, ինչպես՝ «Ալ ԱՖքար», «Ալ Մուստաքբալ» թերթերը: Սփյուռքի թերթերը լուսաբանում են հայկական ջարդերի և ցեղասպանության կազմակերպման հանգամանքները, ինչպես նաև ազատորեն նկարագրում են դեպքերի մանրամասներն ու դրա մասին Եվրոպական պետությունների՝ իրազեկ լինելու իրողությունը:

Աշխատության մեջ լայնորեն ներկայացվում է, թե ինչպիսի արձագանքներ են գտել հայոց ցեղասպանության իրադարձությունները սիրիական արաբական մամուլում:

Օգտագործված թերթերը գտնվում են Դամասկոսի Ասադի անվան գրադարանում:

Ուսումնասիրությանը խիստ նպաստել են մեծ թվով սիրիացի արաբ հետազոտողների աշխատությունները, որոնք ուսումնասիրում և լուսաբանում են սիրիական արաբական մամուլի պատմությունը: Զեդինակն օգտվել է արաբ հեղինակներ Ֆիլիպ Դարրազիի, Մուհեբ ալ Մուսելլիի, Ադիբ Խադդուրիի և ժոզեմ Իլիասի աշխատություններից:

Զեդինակն օգտագործել է հայկական ցեղասպանությանն անդրադարձող չօգտագործված այնպիսի աշխատություններ, ինչպես, օրինակ՝ Ուաժիի ալ Խիյամիի, Օմար Ալեբիի, Յուսեմ ալ ժահաննիի ուսումնասիրությունները և Արաբական Զանրագիտարանը: Ատենախոսության շարադրմանը նպաստել են նաև արժեքավոր տեղեկություններ պարունակող սիրիացի մի շարք մտավորականների, հասարակական և քաղաքական գործիչների հուշերը, որոնք լույս են սփռում հայկական ցեղասպանության հարցում նրանց դիրքորոշումների վրա:

Այդ հուշերի լուսաբանման համար հեղինակը օգտվել է արաբական սիրիական սկզբնաղբյուրներից և գրականությունից, որոնք հարուստ նյութեր են պարունակում ուսումնասիրվող թեմայի հարցերի մասին: Այդ հեղինակներից պետք է հիշատակել Ֆայեզ ալ Դուսեյնի, Ֆարես ալ Խուրիի, Մոհամեդ Քուրդ Ալիի և Յուսեմ ալ Զագիմի աշխատություններն ու հուշերը:

Սկզբնաղբյուրների շարքում հայոց ցեղասպանության թեմայի մասին արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում սիրիացի արաբ ժամանակակից մտավորականների ուղղված հեղինակի հարցադրումների պատասխանները:

Աշխատությունն ընդգրկում է սիրիացի մի շարք արաբ մտավորականների, պատմաբանների, հրապարակախոսների, գրողների, և թատերագիրների՝ հեղինակի կողմից ուղղված հարցադրումների պատասխանների վրա հիմնված վերլուծությունները:

Օսմանյան կայսրության կողմից գործադրված ցեղասպանության մասին կարծիք են հայտնում 43 սիրիացի մտավորականներ, որոնք հիմնվում են իրենց գործունեության փորձի և անձնական հիշողությունների վրա:

Սկզբնաղբյուրների նյութերն օգտագործելու ժամանակ հեղինակը փորձել է հանդես բերել վերլուծական մոտեցում՝ վերլուծելով գոյություն ունեցող գնահատականներն ու տեսակետները: Պատմական դեպքերի վերլուծությունը, եզրակացություններն ու ընդհանրացումները կատարված են նյութի և փաստերի համակողմանի ուսումնասիրության սկզբունքի հիման վրա:

Ուսումնասիրությունը կատարված է պատմական վերլուծության սկզբունքով:

Մեթոդաբանական ԴԻՄՔԸ:

Ուսումնասիրության մեթոդաբանական հիմք է հանդիսացել ուսումնասիրվող սկզբնաղբյուրների աղբյուրագիտական վերլուծությունը: Սիրիական պարբերական մամուլից քաղված պատմական տեղեկությունների հավաստիությունը ստուգելու համար հաշվի է առնվել Սիրիայի մամուլի պատմությունն ուսումնասիրող և վերլուծող մեծագրությունները:

ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹԸ:

Ուսումնասիրությունը առաջին փորձն է քննելու հայոց ցեղասպանության պատմությունը ըստ սիրիական աղբյուրների: Զեդինակը շրջանառության մեջ է դնում հայոց ցեղասպանության հետ կապված նոր փաստաթղթեր:

Ատենախոսն առաջին անգամ փորձել է ներմուծել դեռևս չուսումնասիրված աղբյուրներ՝ դիտարկելով այն տարբեր տեսանկյուններից ցեղասպանության բոլոր շերտերն ուսումնասիրելու համար: Վեր են հանվել սիրիական մամուլի արժեքավոր տեղեկությունները և վերլուծվել սիրիական մամուլի և նրա այրերի տեսակետներն ու դիրքորոշումները հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ:

Աշխատության կարևոր նորություններից այն է, որ նրանում առաջին անգամ լայնորեն լուսաբանվում է Սիրիացի արդի արաբական հասարակության դիրքորոշումը հայոց ցեղասպանության նկատմամբ: Զեդինակը գիտության ոլորտ է ներմուծել արաբ սիրիացի մտավորականների դիրքորոշումները և տեսակետները արտացոլող նոր նյութեր և նորովի լուսաբանում հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ սիրիական մշակույթի, գիտության և մամուլի գործիչների դիրքորոշմանն առնչվող հարցերը: Զարկ է ընդգծել, որ ատենախոսը հարցն ուսումնասիրել է նոր բանավոր պատմության (Oral History) մեթոդով:

ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ ԴԻՄՆԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ՈՒ ԲՈՎԱՆԱԿԱՎՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Մեծագրության ընդհանուր ծավալը 150 էջ է: Այն բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, վերլուծություններից և աղբյուրների ու գրականության ցանկից:

Ներածության մեջ հիմնավորված է թեմայի արդիականությունը, ընտրությունը: Ներկայացված է գիտական նորությունը, գործնական կիրառությունը, նշվում են ուսումնասիրության հիմնական նպատակներն ու խնդիրները, նրանում օգտագործված պատմական սկզբնաղբյուրները և գիտական գրականությունը: Շարադրված է Օսմանյան կայսրության ներքին և արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղությունները, ինչպես նաև ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ կայսրության որդեգրած դիրքորոշումը:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽ: ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԻ ԱՐՉԱԳԱՆՔՆԵՐԸ ՍԻՐԻԱԿԱՆ ԱՍՈՒԼՈՒՄ (1877-1915) թթ.: Առաջին գլխում փորձ է արվում առաջին անգամ ներկայացնել հայերի տեղահանության և ջարդերի մանրամասնությունների մասին սիրիական արաբական մամուլի նյութերը: Այստեղ, ի մի են բերվում մեզ հայտնի տվյալները հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ, որոնք քաղել ենք թերթերից: Այստեղ, իրենց արտացոլումն են գտել ցեղասպանության մանրամասնությունները:

Ավելի հավաստի և փաստացի պատկեր տալու համար հեղինակը ուսումնասիրել է սիրիական մամուլի պատմությունը, զարգացման փուլերը և հայտնի գործիչների ներդրումը:

Սիրիական թերթերում հայերին առնչվող հոդվածները բովանդակությամբ հիմնականում ներառում են հետևյալ թեմաները. հայերի տեղահանության և տարագրության լուրեր, ջարդի նկարագրություններ, հայերի թվաքանակների, հայերի և արաբների իրավիճակների միջև համեմատություններ, վկայություններ և մեկնաբանություններ: Հոդվածագիրները հայտնի մտավորականներ, թղթակիցներ և հրապարակախոսներ և քաղաքական գործիչներ են:

Սույն աշխատության մեջ ուսումնասիրվել են այն թերթերը, որոնք տեղեկատվություն են տվել հայերի մասին: Ինչպես՝ «Ալ Մուսղաքբալը» (խմբագիր՝ Աբդուլ Ահմադ ալ Քաուաքբի), Հալեպում Շուքրի Քնեդրի հիմնած «Աթ Թակկադումը», ինչպես նաև Մուհամեդ Քուրդ Ալիի և Շուքրի ալ Ասալիի «Ալ Քաբասը»:

Ատենախոսը կենտրոնացել է հատկապես հայերի տեղահանության, ջարդերի և ցեղասպանության լուրեր հաղորդող թերթերի վրա, ընդգրկելով այս մասին հիշատակվող հոդվածների մեծ մասը:

Սիրիական թերթերում հայերի հետ առնչվող նյութերի անդրադարձը տեղի է ունեցել հետևյալ պատկերով. ա. խմբագրականներ, բ. լուրեր, հեռագրեր, գ. մեկնաբանություններ:

Հեղինակը հայերի ցեղասպանության առնչությամբ սիրիական մամուլի դերը կարևորում է առաջին հերթին այն պատճառաբանությամբ, որ արաբական և, հատկապես սիրիական մամուլը իրականում անդրադարձել են արևմտահայերի տեղահանությանը, զանգվածային բռնություններին և ցեղասպանությանը, քանի որ տարագրության ու կոտորածների մի մասը տեղի է ունեցել հենց Սիրիայի տարածքում:

Հայերի մասին լուրերը արձագանք են գտել Սիրիայի պատմության բոլոր ժամանակաշրջանների ընթացքում լույս տեսնող մամուլում՝ օրաթերթեր, շաբաթաթերթեր և այլն: Հատկանշական է, որ սիրիական քաղաքական թերթերում ինչպես Օսմանյան կայսրության տարբեր շրջաններում սուլթան Աբդուլ Համիդի և Իթթիհատականների իշխող տրամադրությունների և առկա զարգացումների մասին լույս տեսած հոդվածներում, այնպես էլ հայերին առնչվող հոդվածներում նկատվում է համապատասխան շեշտադրումների փոփոխություններ կապված արաբական հասարակական քաղաքական զարգացումների հետ: Այս գլուխը բաղկացած է հետևյալ ենթագլուխներից՝

- ա. Ակնարկ սիրիական մամուլի մասին:
- բ. Տեղեկություններ հայերի թվաքանակի, տեղահանության և կարգավիճակի մասին:
- գ. Հայերի ցեղասպանության նկատմամբ արաբ սիրիացիների դիրքորոշման

լուսաբանումը:

դ. Սիրիական սփյուռքի (Բրազիլիա, Ֆրանսիա, ԱՄՆ) մամուլի արձագանքները հայերի կոտորածների և տեղահանության մասին:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ: «(1915-1930)թթ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՄՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԻՐԻԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼՈՒՄ»: Երկրորդ գլխում անդրադառնում ենք ցեղասպանության երկրորդ հանգրվանի լուսաբանությանը՝ այդ տարիներին հրատարակված սիրիական մամուլում:

Սիրիացի հրապարակախոսների և մտավորականության ուշադրությունից չի վրիպել հայկական թեմաները: Մամուլում զգալի տեղ է հատկացվել հայոց ցեղասպանության ժամանակ թուրքերի կողմից կիրառված միջոցների բացահայտմանը, չարչարանքի միջոցները:

Ուսումնասիրված թերթերից արժանի են հիշատակման Մուհամեդ Քուրդ Ալիի «Ալ Մուսղաքբաս» թերթը, Սան Պաուլոյում «Ալ Քալամ ալ Հադիդի» (խմբագիր՝ ժորժ Հադադ), ազատամիտ «Ալ ԱՖքար» թերթը (խմբագիր՝ Սաիդ Աբու ժամրա), Փարիզում լույս տեսած «Ալ Մուսղաքբալ» շաբաթաթերթը (խմբագիր՝ Հաքի ալ Ադըմ) և սիրիական կառավարության բանբեր «Ալ Ասիմե» պաշտոնաթերթը:

Սիրիական մամուլում տպագրված նյութերի հիման վրա հնարավոր եղավ ի մի բերել հայոց ցեղասպանության դրդապատճառները և արդյունքների պարզաբանումը ըստ սիրիացիներին, որն ուղեցույց է հասկանալու եղելությունը:

Հիշարժան է այն հանգամանքը, որ հայ ժողովրդի ողբերգությունը արձագանք է գտել նույնիսկ սիրիական սփյուռքի մամուլում, որ լայնորեն նկարագրել է տեղահանության, տարագրության տեսարանները, որոնք անվիճելիորեն փաստում են, որ տեղի ունեցած անմարդկային վայրագությունները 20-րդ դարի սկզբին կանխամտածված ցեղասպանություն է: Թերթերում տպագրված հոդվածները վկայում են հայ ժողովրդի ողբերգական իրադարձությունների նկատմամբ սիրիական մամուլի և սիրիացի մտավորականության լրջմիտ վերաբերմունքը: Բերվում են նաև հայ գաղթականների՝ Սիրիայում հաստատվելու և արաբների կողմից նրանց ցույց տված ընդունելության հանգամանքները և մանրամասնությունները:

Սիրիական մամուլից չի վրիպել նաև Սիրիայում հայ գաղթականների հաստատման թեման, որը արաբ մտավորականների շրջանում նոր մտայնությունների տեղիք տվեց:

Այսպես, սիրիացի թղթակիցները իրենց հոդվածներում հաղորդում են երիտթուրքերի ժամանակ Օսմանյան կառավարության հրահանգներին ենթարկված հայերի տեղահանության, տարագրության, զանգվածային կոտորածների և Սիրիայում նրանց ապաստանելու և վերջնականապես հաստատվելու մասին լուրերը:

Վստահորեն կարող ենք ասել, որ սիրիական թերթերը մանրամասնորեն ներկայացնում են հայոց ցեղասպանության բոլոր հանգրվանային փուլերը:

Այս գլուխը բաղկացած է հետևյալ ենթագլուխներից.

ա. Սիրիական մամուլը հայոց ցեղասպանության ժամանակ թուրքերի կողմից կիրառված չարչարանքի ձևերի, ցեղասպանության պատճառների ու հետևանքների մասին:

բ. Հայերի ջարդերի և տեղահանության նկարագրությունը և այդ ժամանակաշրջանում հայերի թվազանակը սիրիական մամուլում:

գ. Հայկական կոտորածների արձագանքները սիրիական սփյուռքի մամուլում:

դ. Հայ գաղթականների հաստատումը Սիրիայում և սիրիացիների դիրքորոշումը նրանց նկատմամբ:

Հեղինակը եզրակացնում է, որ սիրիական մամուլը վկայում է, որ հայերի թե արտաքսման և թե սպանությունների հրամանները հրապարակվում էին Օսմանյան ղեկավարության կողմից: Ըստ սիրիական մամուլի, Օսմանյան կառավարությունը հայերին տեղահանել էր նրանց բնաջնջելու նպատակով:

Վերջապես, փարեյի է եզրակացնել, որ հայկական ցեղասպանության նկատմամբ սիրիական մամուլը արդեն իսկ իր դիրքորոշումը հրապարակել է՝ զայն համարելով մարդկության դեմ ոճիր միևնույն ժամանակ ողջունելով Սիրիայում հայերի ապաստանն ու հաստատումը:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ: «ՍԻՐԻԱՅԻ ԱՐԱՔ ՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿԱՐԾԻՔԸ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ» ՄԵՐ ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ:

Սիրիացիների կարծիքներին ու դիրքորոշմանը վերաբերող տեղեկությունները մեծ արժեք են ներկայացնում, քանի որ գրված են դեպքերին լավատեղյակ անձնավորությունների կողմից, որոնք հաճախ ներկայացնում են իրենց հուշերը:

Որպես մուտք, ներկայացվում են այդ ուսումնասիրությունները, որոնք անդրադարձել են հայոց ցեղասպանությանը, սակայն մինչև օրս դուրս են մնացել հետազոտողների ուշադրությունից, ինչպես Ուաշինգտոնի «Հայերը սիրիական շրջանում» վերնագրով ուսումնասիրությունը, որտեղ ուսումնասիրվել է հայերի ցեղասպանության, դեպի Սիրիա նրանց գաղթի պատճառները, հետազոտվել նաև Սիրիայում հայերի թվազանակը, մշակութային և տնտեսական կյանքը: Այս առումով ուշագրավ է Օմար Սլեպիի երկու հատորանոց ուսումնասիրությունը, որը անդրադարձել է Դեր Ջորի պատմա-քաղաքական և տնտեսական կյանքին, որում հիշատակվում է հայկական ցեղասպանությունը, որպես Դեր Ջորի պատմության ողբերգական դրվագ:

Այս գլխում ուսումնասիրվում են նաև, մի շարք սիրիացի մտավորականների և քաղաքական այրերի հուշերը, որոնք իրենց քաղաքական և հասարակական դիրքից ելնելով ականատես են եղել հայկական ողբերգությանը և իրենց հուշերում անդրադարձել են այս թեմային:

Հիմնվելով սիրիացի արաբ 49 մտավորականներին առաջադրված հարցումների պատասխանների վրա, առաջին անգամ ուսումնասիրվում է սիրիացի մտավորականության կարծիքը հայոց ցեղասպանության մասին, որն ունի որոշակի քաղաքական ուղղվածություն:

Այս մասը բաղկացած է հետևյալ ենթագլուխներից.

ա. Հայոց ցեղասպանությունը սիրիացի արաբ մտավորականների հուշերում:

բ. Սիրիացի արաբ մտավորականների մոտեցումները հայոց ցեղասպանության մասին:

գ. Հայոց ցեղասպանության ըմբռնումը:

դ. Ջարդերը որպես թրքացման ծրագրի արդյունք:

ե. Հայերի ցեղասպանությունը որպես հանցագործություն մարդկության դեմ:

զ. Համեմատություն պաղեստինյան հարցի և հայկական հարցի միջև:

է. Սիրիացիների կարծիքը միջազգային հանրության կողմից հայոց ցեղասպանությունը ճանաչելու վերաբերյալ:

Հեղինակը եզրակացնում է, որ սիրիացիների ուսումնասիրությունները և հուշերը փաստում են այն հանգամանքը, որ հայկական ցեղասպանության հարցի շուրջ սիրիական դիրքորոշումը միշտ եղել է դրական և արտահայտվել է սիրիական տարբեր հրատարակություններում ներառելով արդի մտավորականների տեսակետները:

Սիրիացի մտավորականությունը մերժում և դատապարտում է 20-րդ դարի առաջին ցեղասպանությունը և պահանջում հայկական հարցի արդարացի լուծումը:

Գոյություն ունեցող կարծիքները և տեսակետները սիրիացի մտավորականության վկայություններն են հայերի ցեղասպանության մասին, մի հանգամանք, որը կարող է իր նպաստն ունենալ հարցի միջազգայնացման և ճանաչման գործում:

Եզրակացություն:

«Հայոց ցեղասպանության լուսաբանումը սիրիական արաբական մամուլում (1877-1930թթ.) և դրա վերաբերյալ սիրիացի մտավորականների կարծիքը» առենախոսության ողջ շարադրանքը հանգում է հետևյալ եզրակացություններին.

1. Դիտարկված են և կարևորված 1877-1930թթ.-ին սիրիական մի շարք կարևոր թերթեր, որոնք լուսաբանում են հայոց ցեղասպանությունը:
2. Սիրիական արաբական թերթերի ուսումնասիրությունը հաստատում է, որ հայոց ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրության ոչ թուրք ժողովուրդներին թուրքացնելու և երիտթուրքերի պանթուրքիզմի քաղաքականության արդյունքն էր:
3. Երևան են հանվում և նորովի մեկնաբանվում սիրիացի արաբ մտավորականների կարծիքները և դիրքորոշումը հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ:
4. Ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ սիրիացի մտավորականները դատապարտում են հայոց ցեղասպանությունը և պահանջում են նրա արդար լուծումը:

Առենախոսության վերաբերյալ հրատարակված են հետևյալ աշխատությունները:

1. Ցեղասպանությունը վաղեմություն չի ճանաչում, Հայացք Երեվանից, ապրիլ, 1999, էջ 24:
2. Հայոց ցեղասպանությունը և սիրիական սփյուռքի մամուլը, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ եվ ժողովուրդներ, հ. XIX, Երևան 2000, էջ 16-21:

3. Արևմտահայության կացությունը XX դարի առաջին քառորդում (ըստ սիրիական աղբյուրների), ԵՊՀ Արևելագիտության Ֆակուլտետի 30-ամյակի նվիրված գիտաժողովի զեկուցումների թեզիսների ժողովածու, Երևան, 1998, էջ 22-23:
4. Հայոց ցեղասպանությունը սիրիացի արաբ մտավորականների հուշերում, Հասարակական գիտությունները XX դարի նախաշեմին, Զեկուցումների թեզիսների ժողովածու, Երևան, 2000, էջ 5-6:
5. Հայոց ցեղասպանությունը սիրիական մամուլի էջերում, Երիտասարդ արևելագետների հանրապետական XXI գիտական նստաշրջանի զեկուցումների թեզիսների ժողովածու, ՊԱԱ Արևելագիտության Ինստիտուտ, Երևան, 2000, էջ 5-6:
6. Հիշատակումներ հայոց ցեղասպանության մասին «Ալ Մուստաքբալ» արաբական շաբաթաթերթին մեջ, Գանձասար (Տարվա բացառիկ հանդես), Հալեպ, 1999, էջ 71-76:
7. Հայերի իրավիճակը «Ալ Ասիմա» թերթի ընդմեջից, Գանձասար (Տարվա բացառիկ հանդես), Հալեպ, 2000, էջ 36-40:
8. Հայերի կոտորածները սիրիացի գրողների և թատերագիրների աշխատություններում, Գանձասար (Տարվա բացառիկ հանդես), Հալեպ, 2001, էջ 80-83:

نورا أريسيان

الإبادة الأرمنية في الصحافة السورية (١٨٧٧-١٩٣٠)
وموقف المفكرين السوريين

كيف كانت أصداء الإبادة الأرمنية في الصحافة السورية ؟ ما هو موقف المفكرين السوريين ؟ لتوضيح ذلك قامت الباحثة بدراسة ٣٣ صحيفة سورية بدءاً من عام ١٨٧٧ وحتى عام ١٩٣٠ ، حيث سجل رجال الصحافة السوريين رأيهم في الإبادة من خلال المقالات التحليلية والافتتاحيات والبرقيات التي تناقلتها الصحف في تلك الفترة . ويهدف هذا البحث الى دراسة الإبادة الأرمنية من خلال الصحافة السورية وأبرز أسبابها ونتائجها .

تجد أن عمليات الإبادة الجنسية التي تعرض لها الشعب الأرمني في الدولة العثمانية قد لاقت صدى كبيراً على صفحات الجرائد الصادرة في المدن السورية وحتى في بلاد المهجر (فرنسا وأمريكا اللاتينية) . وقد كانت تلك المقالات تنشر أخبار تهجير الأرمن القسري عبر الأراضي السورية وتصف ما يتعرضون له من عمليات قتل ومجازر حتى فترة استقرارهم في سوريا . ومن جهة أخرى ، توضح الباحثة أن موقف السوريين ما زال إيجابياً حول موضوع الإبادة ، حيث تم الاستناد الى استقصاء آراء ٤٣ مفكر سوري ، ومن خلال أجوبتهم تم استنباط موقفهم من هذه المسألة وبيان الرأي العام منه . وتجدر الإشارة أيضاً الى المصادر العربية التي استندت إليها الباحثة من أجل إعطاء صورة شاملة عن كتابات المفكرين السوريين حول الإبادة الأرمنية كالمذكرات والدراسات التي تطرقت الى موضوع الأرمن .

يشتمل هذا البحث على وثائق سورية جديدة تتعلق بالإبادة الأرمنية ، ويقع في ثلاثة فصول:
الفصل الأول : صدى الإبادة الأرمنية في الصحافة السورية (١٨٧٧-١٩١٥) :

- تاريخ الصحافة السورية والأرمن
  - معلومات حول وضع الأرمن وتهجيرهم وإحصاء عددهم
  - موقف السوريين من الإبادة الأرمنية
  - صدى المجازر الأرمنية في صحافة المهجر السورية
  - الفصل الثاني : توضيح الإبادة الأرمنية في الصحافة السورية (١٩١٥-١٩٣٠) :
  - أساليب التعذيب المعتمدة من قبل الأتراك
  - وصف لتهجير وقتل الأرمن
  - أصداء المجازر الأرمنية في صحافة المهجر السورية
  - استقرار الأرمن المنكوبين في سوريا وموقف السوريين منهم
  - الفصل الثالث : موقف المفكرين السوريين من الإبادة الأرمنية - نتائج الاستقصاء
  - الإبادة الأرمنية في دراسات ومذكرات المفكرين السوريين
  - ذكريات المفكرين السوريين
  - مفهوم الإبادة الأرمنية
  - الإبادة الأرمنية جريمة ضد الإنسانية
  - مقارنة بين القضية الأرمنية والقضية الفلسطينية
  - موقف السوريين من الاعتراف بالإبادة الأرمنية
- وفي النهاية ، يبين البحث أن الصحافة السورية قد تطرقت الى تفاصيل الإبادة الأرمنية واستكترتها . وأن المفكرين السوريين يدينون الإبادة الأرمنية ويساهمون في الاعتراف بها .

Арисян Нора Мартиросовна
"Освещение геноцида армян в сирийско-арабской прессе (1877-1930гг.) и мнения сирийских интеллектуалов об этом".

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 "Всеобщая история".

Защита состоится 18 июня 2001г. по адресу прес. Маршала Баграмяна, 24г, в Институте Востоковедения НАН РА

Исследование проблемы освещения геноцида армян в сирийско-арабской прессе и мнения сирийских интеллектуалов об этом имеет важное научное и политическое значение.

Диссертация является первой попыткой исследования истории геноцида армян по сирийским источникам. Она вводит в научный оборот еще не изученные источники, приводит ценные сведения и анализ взглядов и позиций сирийской прессы и сирийских интеллектуалов.

Автором выявляются и подробно анализируются публикации 33-х политических периодических изданий, выходивших в 1877-1930гг. как в Сирии, так и во Франции и в Латинской Америке, где освещаются исторические события, связанные с геноцидом армян.

Диссертация состоит из введения, трех глав и заключения, а также библиографии, использованной литературы и источников.

В первой главе ("Отклики армянской резни в сирийской прессе (1877-1915гг)") представлены материалы сирийско-арабской прессы относительно армянских погромов в период до 1915г. Здесь приводятся данные по геноциду армян, имеющиеся в сирийских газетах. Публикации в сирийской прессе касаются в основном сведений о резне армян, сравнения их положения с арабами.

Во второй главе ("Освещение армянского геноцида в сирийской прессе (1915-1930гг)") автор подтверждает, что сирийская пресса подробно представляла методы и формы осуществления геноцида со стороны турок. Она делала ударение на то обстоятельство, что османское правительство осуществило депортацию армян с целью их полного уничтожения.

Третья глава ("Мнение арабско-сирийских интеллектуалов о геноциде армян. Результаты наших социологических опросов") посвящена изучению мнений и позиции видных представителей сирийской общественности (публицистов, журналистов, историков и писателей) относительно геноцида армян в Османской империи. Диссертант, по результатам проведенного им опроса 43 арабских интеллектуалов Сирии, делает вывод, что сирийская интеллигенция требует справедливого отношения к Армянскому вопросу и осуждает факт геноцида армян.

В заключении диссертант делает вывод о том, что в целом сирийская пресса и сирийские интеллектуалы изначально имели к армянам положительное отношение, понимали сущность политики турецкого правительства и выступали за осуждение геноцида как первого преступления против человечества в XX веке.

NORA ARISSIAN

THE ARMENIAN GENOCIDE
THROUGH THE SYRIAN PRESS (1877-1930)
AND THE SYRIAN INTELLECTUALS OPINION

Handwritten signature